

نگاهی نو و سخنی تازه در عرصه تاریخ معاصر و اندیشه سیاسی

نگاهی به کتاب «زرسالاران یهودی و پارسی، استعمار بریتانیا و ایران»

مجید مصفا

زرسالاران یهودی و پارسی، استعمار بریتانیا و ایران
عبدالله شهبازی
تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۷۷، ۲ جلد.

کتاب دو جلدی زرسالاران یهودی و پارسی بخشی از یک تحقیق گسترده است که عبدالله شهبازی برای تدوین آن سالها وقت صرف نموده و سرانجام در پنج جلد آن را به پایان برده است. نویسنده در مقدمه خود وعده داده که سه مجلد بعدی را به زودی عرضه کند.

در کتاب فوق، درباره پدیده‌ای که نویسنده آن را «زرسالاری» نامیده و سیر بفرنج و طولانی‌پیدایش و تطور آن به تفصیل سخن گفته شده است. به‌زعم نویسنده، در سده‌های شانزدهم تا نوزدهم میلادی اتحادیه‌ای از خاندانهای شریک و درگیر در غارتگری‌های ماوراء بحار در غرب و مراکز اروپا شکل گرفت. همین مجموعه بود که زمام امور کمپانی هند شرقی بریتانیا را در دست داشت و در سده نوزدهم بزرگترین امپراتوری مستعمراتی تاریخ معاصر را بنیاد نهاد.

نویسنده با هدف شناخت سرنوشت کمپانی هند شرقی انگلیس و کانونهای گرداننده آن در زمان حاضر، به تفحص می‌پردازد و در این روند سرانجام با مجموعه‌ای از مجتمع‌های عظیم اقتصادی آشنا می‌شود که در دنیای امروز شبکه‌ای گسترده و در هم تنیده را می‌سازند. او درمی‌یابد که «زمام این مجموعه همبسته و جهانشمول به طور عمده با اعقاب همان خاندانهایی است که در سده نوزدهم الیگارش‌ی مستعمراتی دنیای

غرب به شمار می‌رفتند و مستقیم یا غیرمستقیم وارث سنن و میراث غارتگری صلیبی و ماوراء بحار سده‌های پیشین بودند.» شهبازی می‌نویسد:

نتایج نظری که براساس این روش به آن دست یافتم به شرح زیر است:

۱. در دنیای معاصر شبکه‌ای گسترده و همبسته از خاندانهای زرسالار حضور دارد و به‌سان یک الیگارش‌ی جهان‌وطن عمل می‌کند.

۲. این الیگارش‌ی ادامه و وارث مستقیم یا غیرمستقیم همان خاندان‌هایی است که طی سده‌های شانزدهم تا نوزدهم میلادی عاملین اصلی غارتگریهای ماوراء بحار و نکاپوهای مستعمراتی بودند.

۳. این الیگارش‌ی دارای ساختاری دودمانی است. به عبارت دیگر، شبکه بغرنج و گسترده‌ای از مناسبات خویشاوندی آن را به هم پیوسته است و از این زاویه منظره یک قبیله بزرگ جهانی را جلوه‌گر می‌سازد. بسیاری از عناصر ساختاری در نظامهای اجتماعی مبتنی بر خویشاوندی را که تصور می‌رود مختص جوامع سنتی قبیله‌ای است در این الیگارش‌ی می‌توان یافت؛ مانند همبستگی جمعی، حمایتگری، درون‌همسری و تداوم حافظه تاریخی.

۴. این ساختار دودمانی بر بنیاد کارکردهای مشترک اقتصادی شکل گرفته و امروزه اعضای آن در رأس مجموعه‌ای عظیم از کمپانیها و مؤسسات اقتصادی حضور دارند این مجموعه سخت به هم پیوسته است تا بدانجا که با پیگیری پیوندهای خویشاوندی و اقتصادی اعضای برخی خاندانهای نامدار و دارای پیشینه تاریخی معین یا باردگیری مشاغل اعضای هیئت‌مدیره برخی مؤسسات و کمپانیهای معظم و شناخته شده، به‌سان زنجیره‌ای به هم بافته می‌توان به شبکه‌ای از مؤسسات و کمپانیهای مرتبط و خویشاوند دست یافت.

۵. اعضای این مجموعه حاملان و مدافعان اصلی میراث و سنن سیاسی و فرهنگی پیشینان خودند. این پدیده‌ای است که آن را تسلسل حافظه تاریخی در الیگارش‌ی زرسالار معاصر نامیده‌ام.»

این الیگارش‌ی زرسالار دارای هویت جمعی خود است و از طریق نهادهای ویژه، چون فراماسونری، این هویت را تداوم بخشیده است. «بدینسان، در دنیایی که انبوهی از انسانهای منفرد زندگی می‌کنند، این گروههای کوچک، که در اوج انسجام جمعی هستند، به راحتی می‌توانند سلطه خود را بر دولت و جامعه تأمین کنند. بدینسان، تاریخ دنیای جدید غرب از زاویه انتقال میراث مستعمراتی پیشین خطی پیوسته و ممتد جلوه‌گر شد که بی‌وقفه تسلسل و تداوم داشته و حاملین آن اعضا و وابستگان این الیگارش‌ی بوده‌اند.» چنانکه عنوان کتاب نشان می‌دهد، شهبازی در چارچوب مفهوم عام زرسالاری

جهانی، بر دو مجموعه مشخص و محدودتر تأکید داشته است: الیگارش‌ی یهودی و الیگارش‌ی پارسی.

منظور از الیگارش‌ی یهودی آن مجموعه‌ای است که رهبری یهودیان جهان را به دست داشته است. درباره سیر پیدایش و تطور این الیگارش‌ی، که کهن‌ترین و منسجم‌ترین و متفدترین بخش زرسالاری جهانی است، در سه مرحله عمده تکوین آن (اشرافیت سلطنتی / دینی قبیله یهودا، الیگارش‌ی خاخامی و زرسالاری یهودی معاصر) و نقش آن در تحولات سده‌های اخیر، به ویژه در پیوند با فرایند سلطه جهانی استعمار اروپایی، در مجلدات اول و دوم به تفصیل سخن گفته شده است. نگاه نویسنده به پدیده فوق با تصاویر متعارف و رایج و جوه تمایز اساسی دارد و برای علاقه‌مندان به مباحث تاریخ و اندیشه سیاسی قطعاً آشنایی با این نظریه مفید خواهد بود.

پارسیان یک اقلیت کوچک قومی ساکن غرب شبه‌قاره هندند. آنان طبق یک اسطوره منظوم به نام قصه سنجان، خود را بقایای گروهی از اشراف و موبدان ساسانی می‌دانند که در پی حمله اعراب به ایران به سرزمین کنونی گجرات پناه بردند. به نظر نویسنده این اسطوره در سده‌های اخیر پرداخت شده و جعلی است.

با تهاجم پرتغالی‌ها به شرق، از اوایل سده شانزدهم میلادی میان سران این طایفه و کارگزاران دربار پرتغال و کانونهای یهودی ذینفع در تکاپوی فوق پیوندی استوار پدید آمد. اروپاییان به واسطه‌های بومی نیاز داشتند و در غرب هند «پارسیان» را مناسبترین دلان و کارگزاران بومی برای پیشبرد کار خود یافتند. در این فرایند در میان پارسیان گروهی از واسطه‌های بومی (کمپرادورها) شکل گرفت که طی سده‌های پسین با هلندیها و انگلیسی‌ها و سایر کانونهای استعماری غرب پیوندی روزافزون و استوار یافت. این فرایندی است که در سده نوزدهم، در دوران اقتدار امپراتوری مستعمراتی بریتانیا، به اوج خود رسید و منجر به پیدایش یک گروه منسجم، بسیار ثروتمند و مقتدر «پارسی» در هند و منطقه شد. منظور از الیگارش‌ی پارسی این پدیده است. رابطه این الیگارش‌ی با اعضای جامعه پارسی مشابه رابطه الیگارش‌ی یهودی با سایر یهودیان است.

این کانون از اواخر صفویه در تحولات ایران مؤثر بود و به ویژه از دوران تکاپوی مانکجی لیمجی هاتریا در ایران (۱۸۵۴-۱۸۹۰م)، که مصادف با بخش مهمی از دوران ناصری است، جایگاهی بسیار مؤثر در فرایندهای سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه ایرانی یافت. سِر اردشیر ایدلجی ریپورتر و پسر او، سِر شاپور ریپورتر، این تکاپو را در دوران متأخر قاجار و دوران پهلوی تداوم بخشیدند. این نقش، به‌رغم اهمیت بنیادین آن در تبیین تحولات تاریخ معاصر ایران، تاکنون ناشناخته مانده و این نخستین پژوهشی است که درباره آن عرضه می‌شود.

شهبازی برای پیشگیری از هرگونه سوءتفاهم محتمل می‌افزاید:

نگارنده هیچگونه پیشداوری «ضد یهودی» و «ضد پارسی» ندارد. غرض عرضه نتایج پژوهشی است که، به گمان اینجانب، جایگاهی اساسی در تبیین تحولات تاریخ معاصر ایران دارد و بدون آن نمی‌تواند به تصویری روشن و واقع‌گرایانه از فرایند بغرنج‌طور جامعه ایرانی در دوران معاصر رسید. محقق تاریخ معاصر باید از چنان شهامت علمی برخوردار باشد که واقعیات تاریخی را جسورانه و بدون هراس از تهمتها و خصومتها بیان دارد. این عرصه‌ای پرمخاطره است زیرا «تاریخ معاصر» در واقع زندگی امروز ماست و کانونهای مؤثر در آن حضوری بالفعل دارند. روشن است که تعلق به این و آن آئین دینی با اقلیت قومی نباید مانعی در راه پژوهش تلقی شود. همانگونه که از تکاپوی چنین افراد و گروههایی در میان مسلمانان و مسیحیان و پیروان سایر ادیان سخن می‌گوییم، محققیم که پدیده‌ای مشابه را در میان یهودیان و پارسیان نیز مورد بررسی قرار دهیم.»

مجلدات پنجگانه کتاب زرسالاران یهودی و پارسی به موضوعات زیر اختصاص دارد: جلد اول به دو مسئله بنیادین نظری در شناخت تاریخ معاصر ایران اختصاص دارد. اول، استعمار اروپایی، پیشینه و پیوند آن با تحولات جهانی به طور اعم و تحولات مشرق‌زمین به طور اخص. دوم، سیر پیدایش و تکوین الیگارش‌ی یهودی. در جلد دوم به مسئله «الیگارش‌ی یهودی و پیدایش زرسالاری جهانی» پرداخته شده است. (این دو مجلد هم‌اکنون در دسترس علاقه‌مندان است).

جلد سوم به سه بخش تقسیم می‌شود: بخشی به سیر تحول و تکاپوهای الیگارش‌ی زرسالار معاصر در سده نوزدهم میلادی اختصاص دارد با تأکید ویژه بر پیوند آنان با تحولات شرق و ایران. در بخش دیگر به پدیده تجارت جهانی تریاک در سده نوزدهم میلادی، جایگاه برجسته آن در اقتصاد و سیاست دنیای آن روز و نقش زرسالاری جهانی در این پدیده پرداخته شده است. بخش پایانی مجلد سوم «الیگارش‌ی جهانی و دنیای امروز» نام دارد. این بخش به معرفی برخی خاندانهای مهم عضو الیگارش‌ی جهانی معاصر، پیشینه و پیوندهای خویشاوندی، سیاسی و مالی آنان اختصاص دارد. در این بخش، سهم الیگارش‌ی فوق در مؤسسات و کمپانیهای اقتصادی و مالی و صنعتی امروزی، از جمله در کمپانیهای تسلیحاتی، جایگاه آنان در نهادهای دانشگاهی و تحقیقاتی و فرهنگی و هنری و رسانه‌های عمومی و صنعت سینما مورد بررسی قرار گرفته است.

جلد چهارم به پدیده الیگارش‌ی پارسی و مباحث مرتبط با آن اختصاص دارد. در این جلد علاوه بر آشنایی با تاریخچه الیگارش‌ی پارسی و نقش آن در تحولات سده‌های اخیر شبه‌قاره هند و منطقه، خاندانهای برجسته عضو این الیگارش‌ی را خواهیم شناخت.

همچنین بحثی درباره پیشینه «پارسیان» و آئین آنان عرضه خواهد شد و شرحی درباره پیوند الیگارشی پارسی با ایدئولوژی آریایی‌گرایی سده نوزدهم و اوایل سده بیستم. در این مجلد با تاریخچه «انجمن جهانی تنوسوفی» و سه رهبر نامدار آن (کلنل الکوت، مادام بلاواتسکی و آنی بزانت) و تکاپوهای نظری و سیاسی آن نیز آشنا خواهیم شد. این درواقع ادامه بحث «دسیسه‌های سیاسی و فرقه‌های رازآمیز» مندرج در جلد دوم است که به دلیل پیوند آن با الیگارشی پارسی و ایدئولوژی آریایی‌گرایی در جلد چهارم مطرح خواهد شد. مباحث نظری مطروحه در این جلد، سهمی مهم در تکوین اندیشه سیاسی ایرانی در اواخر سده نوزدهم و اوایل سده بیستم داشت و در تحولات فکری مشروطه و پس از آن، و سرانجام ظهور سلطنت پهلوی، به شدت مؤثر بود.

شهبازی در جلد پنجم به طور کامل به ایران پرداخته است. به نوشته او، بخش مهمی از این جلد به تکاپوهای الیگارشی زرسالار معاصر در ایران اختصاص دارد و در این میان تأکید خاص بر نقش الیگارشی یهودی و پارسی و کارگزاران و وابستگان ایرانی آنان است. در کنار مباحث متنوع دیگر، بحثی مفصل درباره بانک شاهنشاهی ایران و انگلیس و جایگاه برجسته آن در تحولات سیاسی ایران ارائه شده و بخشی مستقل به کودتای ۱۲۹۹ و صعود سلطنت پهلوی اختصاص یافته است.

امید آنکه هرچه زودتر مجلدات بعدی این کتاب در اختیار علاقه‌مندان مباحث تاریخ معاصر ایران قرار گیرد.

ژوئیه‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی جزایر و مرزهای دریایی خلیج فارس پرتال جامع علوم انسانی

محمد عوادزاده

a a artm ar t | r a |
t y ar
r t

اهمیت سوق‌الجیشی خلیج فارس از دیرباز مطمح‌نظر ملل شرق و غرب بوده و همواره نیز هست. وجود سرزمینهای نفتخیز اطراف این منطقه بر اهمیت آن دوچندان افزوده و چشم طمع بیگانگان را بدین سبب طماع‌تر ساخته است. سهم ایران در این